

MÁTÉ ÁGNES

Szent Istvántól Báthory Istvánig: Grizelda története saluzzói, lengyel és magyar mellékalakokkal

A türelmes Grizelda története, amelyet olaszul Giovanni Boccaccio *Dekameronjának* 100. novellája, a művelt európai közönség számára pedig Francesco Petrarca *De insigni obedientia et fide uxoris* című latin nyelvű átdolgozása tett ismertté, a piemonti Saluzzo városához kötődik. A saluzzói örgrófné történetét magyarul először kisasszonyfai Istvánfi Pál szolgáltatta meg 1539-ben, esküvői ajándékként Szapolyai János király és az ifjú Jagelló Izabella esküvőjére.¹ A magyarok azonban Grizelda tanulságos történetével valószínűleg Itália egyetemlein, közelebbről Padovában találtak először. Tanulmányom első részében bemutatom, mi az, amit az 1510–20-as évtizedek fordulóján a „padovás” egyetemjáró magyar diákok, köztük Istvánfi Pál Grizeldáról és Saluzzóról tudhattak, s hogyan kapcsolódott mindez saját hazájuk régmúltjához és az első magyar királyhoz. Dolgozatom második felében pedig a Grizelda név közép-kelet-európai használatáról, s az olaszos kultúrájú lengyel és magyar királyi, illetve fejedelmi udvarokhoz való kötődéséről lesz szó.

Régi rokonok, új keletű érdekem

1522. augusztus 1-jén Fortunatus Máté padovai magyar diák egy szép ajánlást ír frissen elkészült kritikai kiadása elé, amelyet L. Annaeus Seneca *Quaestiones naturales* című művéből készített. A dedikáció címzettje Giovanni Lodovico (vagy Gianlodovico) di Saluzzo apostoli protonotárius és Staffarda gazdag ciszterci apátságának apátja, nem mellesleg a regnáló saluzzói örgróf öccse. Az ajánlás első részében Fortunatus elmondja, hogy a Rómába tartó Brodarics István kíséretének tagjaként érkezett Padovába, majd az őt anyagilag is támogató püspök és néhány Padovában tanuló „jeles magyar fiatalember” tanácsára az egyetemi városban telepedett le. Hamarosan arról is meggyőződhetett, hogy Batthyány Orbán, Buzlay Farkas és László állításai többek voltak pusztán hízelgésnél: a saluzzói örgrófi család sarja – elsősorban az ifjú II. Lajos királlyal való rokonsága miatt – különösen kedvelte a magyarokat. Az ajánlás szövege

* A szerző MTA posztdoktori ösztöndíjas, az MTA BTK ITI segédmunkatársa.

1 XVI. századbeli magyar költők művei, I, 1527–1546 (Csáti Demeter, Péchy Ferenc, Farkas András, Istvánfi Pál, Batizi András, Dévai Bíró Mátyás, Erdősi Sylvester János, Dobai András, Tar Benedek, Csikei István, Szkhárosi Horvát András, Szeremlyéni Mihály, Tordai Névtelen, Thordai Benedek, Biai Gáspár, Baranyai Pál, Valkai Kelemen, Kákonyi Péter, Székely Balázs, Fekete Imre és egy névtelen énekei), közléteszi SZILÁDY Áron, Bp., MTA, 1880 (Régi Magyar Költők Tára: [XVI. század], 2), 27–52.

tisztázza a rokonsági viszonyokat Giovanni Lodovico és II. Lajos között: Gaston de Foix úr „a háborús vitézségben és honi tetteiben egyaránt dicsőséget szerzett herceg” az egyik ifjúnak nagybátyja, a másikkal pedig nagyapja volt. Ahogyan már Weiss Rezső rámutatott az ajánlást tárgyaló első cikkében,² II. Lajos édesanyja, Candelei Anna magyar királyné unokahúga volt Margarita de Foix saluzzói örgrófnének, Giovanni Lodovico édesanyjának. Az újdonsült magyar királyné annak idején Franciaországból a Magyar Királyságba tartó utazása során egyik pihenőjét nagynénje és annak férje, II. Lodovico örgróf házában tartotta, majd Margarita de Foix elkísérte őt Velencébe is, ahol Anna királynét magyar kísérete várta. Ezek az adatok jól ismertek Weiss Rezső és Gerézdi Rabán, valamint Banfi Florio írásából.³ Fortunatus Máté ajánlásának alábbi részletében erre a családi kapcsolatra utalhat, mint a saluzzói örgrófi dinasztia „új keletű érdem”-eire:

Hogy pedig irántunk való szereteted és jóindulatod már ősi örökség tebenned, s nem csupán új keletű érdeme a Saluzzo-nemzetségnek a magyarokkal szemben, azt kétségtelenül hiteltű és örök érvényű krónikák tanúsítják: a Saluzzo-nemzetség hercegei és hősei már sok századdal ezelőtt segítséget nyújtottak a magyarságnak a kereszténység elleneségei ellen, és ellenségeinket közös fegyverekkel vertük vissza.⁴

Milyen „kétségtelenül hiteltű és örök érvényű krónikák” járhattak azonban Fortunatus fejében, amelyek a saluzzói örgrófok és a magyarság közös háborújáról tanúskodhattak? Úgy tűnik, az 1520-as évek elején Fortunatus Máténak tudomása volt arról a mintegy harminc évvel korábban készült írásról, amelyet röviden *Cronaca di Saluzzo* címmel több kéziratos másolat is fenntartott, de amelyet nyomtatásban csak a 19. században jelentetett meg Carlo Muletti.⁵ A *Cronaca di Saluzzo* szerzőségével kapcsolatban legutóbb a *Dizionario*

2 WEISS Rezső, *Matheus Fortunatus*, EPhK, 12(1888), 346–362.

3 GERÉZDI Rabán, *Aldus Manutius magyar barátai*, MKsz., 69(1945), 38–98; Fortunatusról főként: 84–98. Florio BANFI, *Saluzzo e l'Ungheria: Lettera di Giovanni Lodovico Vivaldi a re Uladislao II.*, Corvina n.s., IV/1941, 322–330. E cikkében Banfi kiszedegeti Vivaldi leveléből azokat a részeket, amelyek magyar szempontból érdekesek, Candelei Anna saluzzói tartózkodásának emlékeiből és II. Lodovico örgróf életrajzi adataiból. A cikk végén *Nota* címszó alatt olvasható hivatkozásával szemben Banfi alábbi két publikációja közül egyik sem tartalmazza ennek a II. Ulászlóhoz címzett levélnek a teljes szövegét. Vö. Florio BANFI, „*Epistola tota notabilis*” del P. Giovanni Lodovico Vivaldi O. P. ad Uladislao II re di Boemia ed Ungheria, *Memorie Domenicane*, 54(1937), 158–166. Ez a kiadott cikk, és a Banfi-hagyatékban található kézirata Banfi saját kezű javításaival (OSZK Fond 391/197) is így fejeződik be: „continua”. De valójában soha nem folytatódott, a hagyatékban legalábbis nincs nyoma a cikk bővített változatának. Illetve vö. Florio BANFI, *Giovanni Lodovico Vivaldi da Mondovì, umanista domenicano nell'arte della stampa e dell'incisione di Saluzzo*, Maso Finiguerra, III, 269–288, szintén nem tartalmazza a levél teljes szövegét, az egyedül Banfi kéziratos másolatában maradt fenn a hagyatékban (OSZK Fond 391/183). A szöveget áttanulmányozva megállapítható, hogy a levél nagyobb részt érdektelen, Banfi végül is ezért dönthetett úgy, hogy nem adja közre az egészet.

4 *Fortunatus Máté Giovanni Lodovico Saluzzóhoz = Magyar humanisták levelei: XV–XVI. század*, közreadja V. Kovács Sándor, Bp., Gondolat, 1971, 479–488, itt: 480. A szöveg latin változata kiadva: VERESS Endre, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*, Bp., 1941, 467–476.

5 *Cronaca di Saluzzo di Goffredo della Chiesa, L'arboe e genealogia de la illustre casa di Saluzzo discesa*

Biografico degli Italiani 36. kötetének Gioffredo della Chiesa-ról szóló szócikkében Renato Bordone tisztázta, hogy a művet nem írhatta az 1397-ben született Gioffredo, hanem a család egy azonos nevű fiatalabb tagjáról lehet szó, aki 1492 után vetette papírra munkáját.⁶ Lássuk tehát, pontosan milyen régre teszi a saluzzói hagyomány a magyarokkal való jó viszony kezdetét a *Cronaca di Saluzzo* 358. kolumnájának tanúsága szerint:

Questo Tette el padre o sia el fratello suo Gulielmo marchese del Monferrato lo mandò in Ungaria el subsidio del re Stephano di Ungaria al quale li daciai facevano crudele guerra e fu mandato como parente dal lato de la regina Geisilla figliola di Henricho 5o. e sorella di Henricho ditto pio come habiamo dimonstrato di sopra ne lo arbore de Henricho re de Germania. Et erano questi doi cio he Geisilla regina de Ungaria e Tette cugini secundi figlioli de cugini germani.⁷ Ritrovandosi poi el re Stephano vincitore cum el consenso de la maggior parte de li principi per essere Tette di casa illustre virtuoso e magnanimo et anche per il favore de la regina soa cogina li fu dato per moglie la sorella di esso re Stephano chiamata Theodelinda quale troviamo che lei et il fratello re Stephano erano figlioli de uno chiamato Geicho e la madre loro Sarolch figliola di Gula ma non disse la cronica che titolo di signoria havessaro costoro. Et regnava ditto re Stephano circa el 982 el morì el giorno de la assensa nel 1038. Ritornando a Tette nostro costui non have figlioli da costei e credo vivesse poco presso al marito e lui se ne retorna in Italia. E credemo più duna volta però chel se trova una volta essere passato per Polancio città e poi per Alba Pompeia. [...] Se trova da poi come costui prese la seconda moglie.⁸

---

dal saxonico sanguie, con molte altre antiqutade aggiunte d'altri potentaty et signory, ed. Carlo MULETTI, Torino, 1848 (*Historiae Patriae Monumenta: Scriptores*, 3), 841–1072.

- 6 Reanto BORDONE, *Gioffredo della Chiesa = Dizionario Biografico degli Italiani: De Fornari–Della Fonte vol. 36.*, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1988, 753–755. Bordone a mű keletkezési idejének meghatározásában a következő cikket követi: Maria BERTIGLIA, Angela BRANDIMARTE MORELLI, *Contributo alla cronologia e all'attribuzione della Cronaca di Saluzzo*, Bollettino Storico-bibliografico Subalpino, 73(1975), 655–664. A datálás alapjául az szolgál, hogy Gioffredo della Chiesa forrása kétkolumnás szedése miatt rossz sorrendben másolja be munkájába egy vers sorait, amelyek Jacopo Foresti *Supplementum chronicarum* c. művének 1492-es velencei kiadásában olvashatók először ebben a sorrendben, a korábbi, 1485-ös kiadásban nem, mert ott egyetlen oszlopba vannak rendezve a sorok. Ezt a cikket, illetve ennek sem a szerzőre, sem a datálásra vonatkozó adatait nem ismeri azonban Edoardo Fumagalli, aki a Della Chiesa-val egy időben dolgozó, közeli Monferrato krónikájának forrásaival foglalkozik egy tanulmányában, s így ő továbbra is azt hiszi, hogy a saluzzói krónika a 15. század közepén készült. Vö. Edoardo FUMAGALLI, *La Cronica del Monferrato di Galeotto del Carreto*, Aevum: Rassegna di scienze storiche linguistiche e filologiche, 52(1978), Fasc III., 391–425.
- 7 A 847–848. kolumnánál van egy családfa: e szerint Gizella apja, III. Henrik és Tette anyja, Adelasia első unokatestvérek voltak. Ennek következtében Tette és Gizella másodfokú unokatestvérek voltak.
- 8 https://archive.org/stream/HistoriaePatriaeMonumenta5/Historiae_patriae_monumenta_5#page/n547/mode/2up/search/Theodolinda (letöltés: 2017. 04. 11). „Ezt a Tettét az apja vagy inkább a bátyja, Gulielmo, Monferrato örgrófja Magyarországra küldte Istvánnak, Magyarország királyának a megsegítésére, aki ellen a dákok szörnyű háborút viseltek, és úgy küldték őt, mint Gizella királyné oldaláról való rokont, aki az 5. Henriknek volt a leánya és a kegyesnek nevezett Henriknek a nőtestvére, mint ahogy ezt fentebb kimutattuk Henrik német király családfáján. És ezek ketten, vagyis Gizella Magyarország királynéja és Tette másod-unokatestvérek voltak, mivel két unokatestvér gyermeki voltak. Amikor István király győztesen került ki a harcból, az országnagyok

Amint a szövegből kiolvasható, a saluzzói–magyar dinasztikus kapcsolatok kezdetét a krónikás Della Chiesa egészen Szent István koráig vezeti vissza! Szövege tanúsága szerint ugyanis a Tette vagy Teottone nevű fiát vagy öccsét a monferratói örgróf, Gulielmo küldte volna Szent István segítségére, amikor az a dákokkal (!) harcolt,⁹ abból az okból, hogy a szász eredetű monferratói örgrófok rokonságban állottak Gizella magyar királynéval. A krónikás néhány kolumnával előbb egy családfát is készített, amely szerint Gizella édesapja, III. Henrik, és Teottone édesanyja, Adelasia első unokatestvérek voltak, vagyis a magyar királyné és a későbbi saluzzói örgróf között másodfokú unokatestvéri kötelék állt fenn.¹⁰ A saluzzói Teottone jó szolgálatának jutalma István király egyik nőtestvérének, Theodelindának a keze lett, akit a talán legjobban 'országnagyok'-nak fordítható *principi* egyetértésével adtak feleségül hozzá. A króni-

többségének egyetértésével, mivel Tette nemes házból való volt, erényes és nagylelkű, valamint, mert ez unokatestvére, a királyné kedvére való volt, hozzá adták feleségül István király nőtestvérét, akit Theodelindának hívtak, és akiről azt találjuk, hogy ő és fivére István király egy bizonyos Geicho [Géza] gyermekei voltak, és anyjuk Sarolch [Sarolt] volt Gula [Gyula] leánya, de a krónika nem mondja meg, milyen ranggal bírtak. És a mondott István király körülbelül 982-től uralkodott, és Mária mennybemenetelének napján halt meg 1038-ban. Visszatérve a mi Tetténkhez, neki nem voltak gyermekei ettől az asszonytól, és azt hiszem, csak kevés ideig élt az urával, aki pedig visszatért Itáliába. És ezt hisszük, mert többször is azt találjuk, hogy ő átkelt Polancio majd pedig Alba Pompeia városán. [...] Ez után pedig azt találjuk, hogy hogyan nősült meg másodszor." Az olasz szövegben csak a véghangsúlyos szavak helyesírását modernizáltam a könnyebb olvashatóság kedvéért.

- 9 Az én elméletem az volt, hogy az alább tárgyalandó hamisított oklevélen az 1030-as dátum talán azon alapult, hogy a *Gellért-legenda* szerint István ekkorra legyőzte Ajtonyt, akinek voltak bizánci szövetségesei, tehát ortodox vallásúak, így bizonyos értelemben „dákok”-nak tekinthetők. Tóth Gergely azonban felhívta rá a figyelmemet, amelyet ezúton is köszönök neki, hogy a Thuróczy-krónika tartalmazza az olasz szövegben is fellelhető adatokat István és Sarolt rokoni viszonyairól, illetve István király halálának napra pontos dátumát is. „Géza pedig az Úr megtestesülésének kilencszázhatvankilencedik esztendejében isteni jóslattól intve – ahogyan Szent István király legendájában meg van írva – Gyula leányától, Sarolttól Szent István királyt nemzette.” *Thuróczy János, A magyarok krónikája. Rogerius mester, Siralmas ének*, ford. BELLUS Ibolya, KRISTÓ Gyula, HORVÁTH János, jegyz. KRISTÓ Gyula, ZSOLDOS Attila, utószó KRISTÓ Gyula, Bp., Osiris, 2001 (a továbbiakban: THURÓCZY), 75. „Boldog István király pedig szentséggel és kegyelemmel teljesen, egyesek szerint uralkodásának negyvenhatodik évében, az egyház által az ő dicséretére kiadott történet tanúsága szerint a harminchetedik, az Úr megtestesülésének ezerharmincnyolcadik esztendejében, a Boldogságos, mindenkoron Szűz Mária mennybemenetelének ünnepén [...]” *Uo.*, 81. Emellett megtalálható benne István királynak anyai nagybátyja, az erdélyi Gyula ellen viselt hadjáratának híre, s mivel Erdély egy olasz számára az ókori Dacia területéhez kötődhetett, talán ez a háború lehet a saluzzói krónikás által említett dákok elleni hadjárat, bár az az 1002. esztendőben történt, nem pedig 1030 körül. „Boldog István, miután isteni rendelésből elnyerte a királyi felség koronáját, híres és hasznot hozó háborút viselt anyai nagybátyja, Gyula ellen, aki annak idején az egész Erdőntúli országot kormányozta. Az Úr ezerkettedik évében Boldog István király elfogta Gyula vezért feleségével és két fiával együtt, s Magyarországra küldte őket.” *Uo.*, 77. Annak magyarázata, hogy a saluzzói krónikás István uralkodásának kezdetét 982 körülre teszi, talán az lehet, hogy István uralkodásának negyvenhat évéből számol vissza, ekkor 992 jönne ki, de ő, vagy az őt másoló/kiadó kezek valamelyike a második 9-es számjegyet 8-asra rontja. A meglepő az egészben az, hogy a 15. század végi saluzzói krónikás forrását és motivációit könnyebben meg tudjuk érteni, mint a 19. századi hamisítót.

- 10 https://archive.org/stream/HistoriaePatriaeMonumenta5/Historiae_patriae_monumenta_5#page/n543/mode/2up (letöltés: 2017. 04. 11).

kás még István és Theodelinda szüleinek nevét is megadja némiképp torzult alakban (Geicho, Sarolch), s közbevetett megjegyzése – mely szerint a(z) előtte fekvő(?) krónika nem mondta meg („disse”), hogy nekik mi volt a rangjuk pontosan – arra utal, hogy Della Chiesa írott forrásból dolgozott. Végül a krónikás megállapítja, hogy a házasság gyermektelen maradt, s a frigy után nem sokkal Teottone visszatérhetett hazájába. Következő adata pedig már arról szól, hogy Teottone új feleséget vett: Elenát, Ventimiglia grófjának lányát, akitől egy Bonifacio nevű fia született.

Vizsgáljuk meg, mennyire hitelesek az adatok, amelyeket a 15. század végi krónikás leírt.

Az első dolog, amit meg kell jegyeznünk, hogy a fent idézett szövegben Gizella édesapjának, Henriknek a sorszámát ötödik, a néhány oldallal korábbi családfán pedig harmadik. Az ötödik sorszám valószínűleg nyomdahiba, hiszen az arab 3 és 5 könnyen eltéveszthető, ha a másoló/szedő előtt álló kézirat nem eléggé tiszta. A hármas sorszám szintén furcsának tűnhet, de nincs szó tévedésről, ugyanis a krónikás a számozást I. (Madarász) Henrik német királlyal kezdi, majd folyamatosan számozza Gizella királyné nagyapját II. Henriknek, apját (a Civakodó melléknevűt) pedig III. Henriknek, nem téve különbséget a német királyi és bajor hercegi titulusok között. Helyesen mondja a krónikás azt is, hogy Gizella fivére a *kegyesnek* mondott Henrik az Ottók után lett német-római császár.¹¹ A legenda szerint valóban Adelasia vagy Alasia I. Ottó császár lánya és Aleramo házasságából született volna három fiú, Ottó, Anselmo és (mai helyesírással) Guglielmo, akik közül a mi krónikásunk Guglielmót emlegeti mint Teottone apját vagy inkább fivérét („el padre o sia el fratello suo Gulielmo”). A krónikás szerint az történt, hogy a legidősebb fiú, Ottó idő előtt elhunyt, ezért Guglielmo lett a monferratói örgrófi cím örököse, a szomszédos Vasto és Saluzzo ura pedig Teottone, akitől egészen a krónikás idejéig származnak az örgrófok. Úgy tűnik azonban, a krónikás önellentmondásba keveredik: a Teottone név ugyanis az Ottone-Ottó név hosszabb alakja lenne, tehát Della Chiesa egyszerre állítja az (Te)Ottone nevű személyről azt is, hogy elsőszülöttként meghalt, meg azt is, hogy legkisebb fiúként ő lett a saluzzói örgrófok ősatyja. Ezen felül már a 19. századi kutató, Giulio Cordero megállapította, hogy egy Teottone nevű híres örgróf, a fent említett Bonifacio apja még 1128-ban is élt, így ő biztosan nem lehetett ugyanaz a Teottone, akit Della Chiesa a 11. század elejére tesz, s aki elvette volna a Theodelinda nevű hercegnőt.¹² Teottone személyének léte tehát legalábbis megkérdőjelezhető.

S mi a helyzet a feltételezett magyar hercegnővel, Theodelindával? Az Árpád-kori forrásellátottságot ismerve szinte természetesnek mondhatnánk, hogy róla semmi adatunk nincs, hiszen még a téma olyan szaktekintélyei is, mint Kristó Gyula, csak

11 https://hu.wikipedia.org/wiki/Liudolf-h%C3%A1z#/media/File:Gizella_csaladfa.png (letöltés: 2017. 04. 11).

12 *Dell'istituzione delle zecche già possedute dai marchesi di Saluzzo in Piemonte*, ragionamento di Giulio CORDERO dei Conti di S. Quintino, letto nell'adunanza de' 27 febbrajo 1836, Atti dell'Accademia lucchese di scienze, lettere ed arti, 9. kötet, 1837, 168. https://books.google.hu/books?id=3b0AAAAAYAAJ&pg=PA190&lpg=PA190&dq=gasparo+sclavo&source=bl&ots=6qeceKaF_M&sig=KytvDUkcKA1ayo2-T9qIDifMAd4&hl=hu&sa=X&ved=0CD0Q6AEwBjgKahUKewiCts-RpN3IAhWF93IKHTfkAZo#v=onepage&q=teottone&f=false (letöltés: 2017. 04. 11).

nagyon óvatosan mertek állást foglalni abban a kérdésben, hogy István királynak hány nőtestvére volt, s hogyan hívták őket. Hóman Bálint¹³ még négy lánytestvéréről beszélt, akik közül egynek, a Vitéz Boleszlávhoz menő hercegnőnek a nevét is tudni vélte: őt Juditnak hívták volna. A másik három névtelen leány pedig szerinte Gábor Radomir, Orseolo Ottó és Aba Sámuel feleségeként találta volna meg helyét a történelemben. Ehhez képest Kristó Gyula szerint nem bizonyítható, hogy a Boleszlávhoz feleségül ment „magyar” leány valóban Géza és Sarolt nászából született.¹⁴ Kristó az Orseolo Ottóval frigyre lépő leányról véli, hogy valóban I. István királyunk testvére volt,¹⁵ de az Aba Sámuel feleségévé vált lányról egy publikációjában azt is el tudja képzelni, hogy ő nem István nőtestvére, hanem leánya volt, mivel a kérdés eldöntése a latin forrásban álló *sororius* kifejezés értelmezésén múlik.¹⁶ Ugyanilyen problémás Imrén kívül István király gyermekeinek listázása. Wertner Mór genealógiai munkája még hat gyermeket említ: Ottó, Bernát, Imre, Ágota, Hedvig és egy névtelen hercegnő szerepelnek nála István király gyermekeiként.¹⁷ Ezen felül Wertner megemlíti két ál-Árpád-házi hercegnőt, egy Himiltrud és Tuta nevű testvérpárt.¹⁸ Kristó Gyula azonban csak Ottó és Imre hercegekről meri kijelenteni, hogy léteztek, fenntartva, hogy valamennyi leánygyermek szintén születhetett István és Gizella házasságából. Ilyen forrásellátottság mellett tehát Theodelinda akár még létezhetett volna is.

A leány névadása azonban első látásra is furcsa egy magyar királynak, első sorban azért, mert az egyértelműen a délnémet és az észak-itáliai területekhez kötődik. A történelem leghíresebb Theodelindája ugyanis nem volt más, mint a 6. századi bajor születésű longobárd királyné, aki előbb Authari, majd Agilulf longobárd király hitvese lett, s akinek Nagy Szent Gergelyhez fűződő barátsága révén a longobárdok keresztény hitre tértek. Theodelinda nevének jelentése kb. 'a nép pajzsa/védelmezője', s térítő tevékenysége miatt akár az is elképzelhető lenne, hogy egy frissen keresztény hitre tért fejedelem, Géza egyik leányának adta ezt a nevet, mintegy kijelölve neki ezzel életfeladatát. Ezt a névválasztást azonban véleményem szerint nem a magyar Géza fejedelem hanem a 15. század végi piemonti krónikás leleményének kell tekintennünk,¹⁹ aki a magyarságnak a katolikus hitben való megmaradását immár majdnem öt évszázad távlatából ténynek tudta, s visszavetítette ezt a „jó ómennek” bizonyuló névadást a 11. századi magyarországi állapotokra.²⁰ A saluzzói krónikás legalább

13 HÓMAN Bálint, *Szent István*, Bp., 1938, 284 (családfa).

14 KRISTÓ Gyula, *Szent István király*, Bp., Vince, 2001, 29.

15 *Uo.*, 116.

16 KRISTÓ Gyula, *Aba Sámuel és Károly Róbert családi kapcsolatairól*, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae: Acta Historica, 96(1992), 25–27.

17 WERTNER Mór, *Az Árpádok családi története*, Nagy-beckerek, 1892, 45.

18 *Uo.*, 586–598.

19 Az „eredeti”, 6. századi Theodelinda életrajza egyébként szerepel Foresti *Supplementum chronicarum* c. munkájában is.

20 Kristó Gyula felhívja rá a figyelmet, hogy a német földön született krónikákban milyen sokáig hangsúlyozzák külön is, hogy Imre herceg, ill. a magyar királyi sarjak meg voltak keresztelve, ami arra utal, hogy a nyugati kereszténység sokáig aggódva figyelte, vajon a magyarok megmaradnak-e választott hitükön, vagy visszatérnek ősi hiedelemvilágukhoz. KRISTÓ, *Szent István király*, i. m., 120.

részben írott forrásból dolgozott, legalábbis úgy tűnik, a Teottone és Theodelinda frigyére vonatkozó helyi hagyományt (amely talán írott formában is létezett, bár erre jelenleg semmi bizonyíték nincs) Szent István uralkodási idejére és származására vonatkozóan írott kútfőkből is kiegészítette, hiszen pontosan megadja István király hála-lázóási évét és szüleinek körülbelül pontos nevét is. Véleményem szerint tehát Della Chiesa egy, a helyi hagyományban létező adatot, Teottone és Theodelinda frigyét támogatva meg némi „szakirodalmi” kiegészítéssel a magyarokat illetően valószínűleg a Thuróczy-krónikából, Gizella királyné családfáját illetően azonban feltehetően a Saluzzóban számon tartott rokonsági viszonyok emlékére támaszkodhatott.²¹

Amint Klaniczay Gábor kimutatta, a magyar szent királyi dinasztia, a *beata stirps* nőtagjainak népszerűsége a legendáikba iktatott új, színesebb elemeknek köszönhetően Itáliában a 15. század folyamán is megmaradt,²² s Európa-szerte minden valamire való nemesi családnak rendelkeznie kellett legalább egy szenttel ősei sorában.²³ A saluzzói krónikás Della Chiesa választása talán azért is eshetett egy (állítólagos) Árpád-házi királynőre, mert a szomszédos Monferrato – amelynek grófjai ugyanaból a törzsből származtak, mint Saluzzo urai – *de facto* rendelkeztek egy magyar királyi sarjjal a családfájukon. Árpád-házi Margit királyi hercegnő (1175–1223),²⁴ III. Béla király és Chatillon Anna/Ágnes királyné elsőszülött leánya ugyanis, miután 1204-ben eltemette első férjét, II. Izsák Angelosz bizánci császárt, hamarosan I. Monferrati Bonifác thesszalonikéi királyhoz ment nőül.²⁵ I. Bonifácnak a thesszalonikéi trónhoz vezető útjáról a Della Chiesa-val gyakorlatilag egy időben dolgozó monferratói krónikás, Galeotto del Carretto részletesen is beszámol, s tudomása szerint Margit hercegnő két gyermeket szült Bonifácnak: egy Demetriosz nevű fiút és egy Ágnes nevű leányt.²⁶ Edoardo Fumagalli kutatásai szerint²⁷ pedig a monferrati Galeotto del Carretto és a saluzzói Gioffredo della Chiesa krónikái közös forrásokat is használtak Monferrato történetét illetően, például Giulielmo Ventura *Memoriale de gestis civium Astensium et plurimum aliorum* című munkájának 15. század eleji olasz fordítását, így a saluzzói Della Chiesa tudhatott a magyar királynő monferratói kötődéséről – jöllehet Margit hercegnő sosem tette be a lábát Piemontba.

21 Ebben az esetben nem Foresti *Supplementum chronicarum* c. művét használja, amelyet egyébként sok helyen beépít művébe, hiszen Forestinél ezek az adatok nem szerepelnek a Gizella magyar királynéről szóló fejezetben. A Thuróczy-krónika pedig, mint ismeretes, negatív színben tünteti fel Gizella királynét, és családi viszonyairól is ennek szellemében konfabulál, csak azért, hogy a valójában István király lánytestvérétől született Orseolo Pétert is a királyné rokonának állíthassa be. THURÓCZY, 81.

22 KLANICZAY Gábor, *Az uralkodók szentsége a középkorban*, Bp., Balassi, 2000, *A siker ára: a dinasztikus szentek átváltozása* c. fejezetben: 286–302.

23 Magyarországon I. László király legitimációját nagyban segítette az, hogy riválisához, Salamonhoz hasonlóan Gizella királyné rokonságából sikerült feleséget szereznie. *Uo.*, 119.

24 Róla lásd: ZSOLDOS Attila, *Az Árpádok és asszonyaik: A királynői intézmény az Árpádok korában*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 2005, 158.

25 Monferratói grófként Bonifác a III. sorszámot viselte.

26 Wertner Mór szerint csak a fiú volt közös gyermekük, a leány Bonifác egy előző házasságából született. WERTNER, *i. m.*, 397.

27 FUMAGALLI, *i. m.*, 411.

Ha a Wertner Mór által számba vett négy ál-Árpád-házi hercegnőről szóló adatok első feltűnési idejét megnézzük, láthatjuk, hogy Ágotáról és Hedvigről először a 12. század elején,²⁸ míg a Himiltrud és Tuta nevű apáca testvérpárról a 15–16. század fordulóján írnak először mint Szent István király leányairól.²⁹ A saluzzói krónikás Della Chiesa által Theodelindának nevezett hercegnő tehát ezeknek a valóban létezett, csak éppen nem az Árpádoktól származó hölgyeknek a sorába illeszkednék. Klaniczay Gábor,³⁰ Falvay Dávid³¹ és Kovács Zsuzsa kutatásaiból azt is tudjuk, hogy magyar királytól születni, vagy ahhoz hozzámenni egyébként is olyan motívum volt, amely hosszú ideig megmozgatta (nem csak) az itáliai népi képzeletet. Kovács Zsuzsa véleménye szerint a Santa Giulienna-mesekör egyik motívumának, a három királlyal egyszerre találkozó királynénak a jelenetéhez annak a Candelei Anna magyar királynénak a budai hármaskörrel való részvétele adhatta az ötletet,³² akinek velencei tartózkodásáról sokáig mesélgettek Itáliában,³³ s alakja végül egyfajta mesehősnővé is lényegült.

Az első szent magyar király családjából házasodni akárki számára nagy jelentőségű ügy. Különösen, ha az ember létezését éppen az bizonyítja, hogy a krónikás hagyomány alapján Szent István nőtestvérét vette el, s mellékesen néhány fontos egyházi adományt is tett. Úgy tűnik, a 19. század elején néhány egyházi javadalom ősiségének bizonyításához, melyeket a fent említett saluzzói Teottone alapításainak tartottak, égető szükség lett rá, hogy az azokat igazoló dokumentumokat is fel tudják mutatni. Ennek érdekében egy Don Gasparo Sclavo nevű tudós pap „legyártotta” nemcsak Teottone adományleveleit, de a saluzzói örgróf és Theodelinda házassági szerződését is.

A jóindulatúnak szánt, de mégis hamisításnak nevezhető eljárást már a 19. században leleplezte Giulio Cordero,³⁴ aki a következőképpen rekonstruálja az eseményeket e nevezetes házasságlevél kapcsán. Valamikor az 1820-as években Don Gasparo Sclavo, tudván, hogy barátja, a saluzzói ügyvéd és levéltáros, Delfino Muletti régóta gyűjti az anyagot készülő Saluzzo-történetéhez, „baráti közlésben” hírt ad neki egy latin nyelvű pergamenről. A dokumentumból, bár igen halványan olvasható, s a sorok nagy része kifakult, egyértelműen kivehető, hogy Teottone házassági szerződéséről van szó, amelyet egy S. kezdőbetűjű királlyal kötött, s az iratot teljesen egyértelműen annak a királynak bizonyos Aymo de Dervich [!] nevű cancellariusza állította ki két példány-

28 WERTNER, *i. m.*, 45–54.

29 *Uo.*, 586–598.

30 KLANICZAY, *i. m.*, 190. Skóciai Szent Margit udvara mint „szent-óvoda”.

31 FALVAY Dávid, *Magyar dinasztikus szentek olasz kódexekben*, Bp., ELTE BTK Olasz Nyelv és Irodalom Tanszék, 2012.

32 KOVÁCS Zsuzsa, *Szent Vilma magyar királyné legendájának 16. századi adaptációja: história a lengyel királynéről*, Lybus: Magyarságtudományi Közlemények, 2010, 7–29; főként: 15.

33 Kovács Zsuzsa fentebb idézett cikkében felsorolt bibliográfián kívül Anna de Foix velencei tartózkodásának itáliai emlékeiről lásd még: Francesco LUCIOLI, *Regine a Venezia nel Cinquecento: Bona Sforza in un'epistola di Agostino Valier e qualche osservazione sulle descrizioni di ingressi trionfali*, *Filologia e critica*, 39(2014), Fasc. I., 73–96; főként: 79–84.

34 CORDERO, *i. m.*, 174–178.

ban. Muletti leközli a rekonstruált szöveget,³⁵ s konjektúrával bizonyítja, hogy ez a király nem lehet senki más, mint a magyar Szent István, hiszen az uralkodási ideje összeegyeztethető Tette/Teottone életidejével, s a *Cronaca di Saluzzo* és – Muletti állítása szerint – a monferratói Galeotto del Carretto krónikája is alátámasztja,³⁶ hogy Tette/Teottone együtt harcolt a magyar uralkodóval a dákok ellen, s ezért István hozzá adta feleségül nőtestvérét. Mellékesen jegyzem meg, hogy Mulettit ez utóbbi kérdésben megcsalta a memóriája. A monferratói krónikában ugyanis se Tette/Teottone, se Theodolinda neve nem olvasható, hanem a korábban említett Margit Árpád-házi hercegnőre, Bonifác monferratói gróf feleségére utal a krónikás többször mint „sorella del re d’Ungaria”-ra (jogosan, hiszen ő II. András magyar király testvére volt). Muletti valószínűleg csak erre a birtokos szerkezetre emlékezett az akkor még csak kéziratban olvasható monferratói krónikából, s azt egyszerűen Theodelindára vonatkoztatta.

Néhány évvel később Sclavo a „dokumentumot” egy másik kutatónak teljes terjedelmében is átadja közlésre, így jelenik meg a házassági szerződés 1834-ben nyomtatásban is.³⁷ A szöveget, amely ebben a formájában már tényleg kissé túl sok részletet is tartalmaz ahhoz, hogy igaz legyen, alább közlöm:

In nomine Domini amen. Anno MXXX indictione XIII die 24 february. Ad notitiam tam presentium quam futurorum tradimus literis qualiter in presentia multorum nobilium magnificus et generosus Dompnus Stephanus rex Hungariae dedit sororem suam D[ominam] Theodolindam virginem in uxorem Theotoni marchioni filio Anselmi q[uonda]m marchionis de Liguria, qui se receperunt ad invicem bona fide, pactis his conditionibus: quod ipsa D[omina] Theodolinda non possit in absentia Dompni Theotis receptare noctu nec hospitari in domo sua aliquem virum nisi esset coniunctus in primo et secundo consanguinitatis gradu, et e contra ipse Dompnus Thethis[sic!] quando erit in itinere tam terra quam mari non possit habere secum plusquam U[nam] C[oncubinam] neque relinquere plus quam quinquaginta libras filiis natalibus. Has condiciones juraverunt attendre ad invicem. Hec aeta[?] sunt apud Tibiscum in Castris sub tentorio regio. Ego Aymo de Dewich[!] cancellarius Domini regis scripsi et duo exemplaria tradidi.³⁸

35 *Memorie storico-diplomatiche appartenenti alla città e ai marchesi di Saluzzo*, I, a c. di Delfino MULETTI, Saluzzo, 1829, 374.

36 *Uo.*, 373–375.

37 *Discorsi intorno alle zecche e ad alcune rare monete degli antichi marchesi di Ceva, d’Incisa e del Carretto del professore Costanzo Gazzera, letti nelle adunanze delli 19 gennaio, o febbraio e 3 maggio 1832*, Memorie della Reale Accademia delle Scienze di Torino, 1834, 37. kötet, 59.

38 „Az Úr nevében ámen. Az 1030. év (tizenharmadik indictio) február 24. napján. Mind a jelen lévők, mind az eljövendők tudomására bocsátjuk ki e leveleket, melyekkel sok nemes ember jelenlétében a nagyságos és kegyes István Úr, Magyarország királya nőül adta leánytestvérét, a szűz Theodelinda Úrnőt Theotto őgrófhhoz, az egykori Anselmnek, Liguria őgrófjának fiához, [amely leveleket] ők egymás iránti jó szándékkal vegyenek magukhoz e feltételekben megegyezve: hogy Theodelinda Úrnő, Theotto Úr távollétében nem fogadhat be éjszakára, sem vendégül nem láthat házában egyetlen férfit sem, aki nem áll vele első- vagy másodfokú vérségi kapcsolatban; és a maga részéről Theotto Úr úton jártában, szárazföldön vagy vízen, nem tarthat maga mellett, csak egyetlen ágyast, és hogy

Az állítólagosan a Tisza partján (hol másutt, ha egyszer a saluzzói–magyar seregek a dákok ellen harcoltak, a római idők Daciájának egyik nagy folyója pedig a Tibiscus volt!), István király sátrában 1030. február 24-én kelt dokumentum ugyan nem szól arról, hogy a házasság annak a segítségnek a viszonzásául szolgál, amelyet a saluzzóiak István királynak nyújtottak, de tesz két egészen furcsa kitétel. A jövődő feleség megfogadja, hogy ura távollétében éjszakára nem lát vendégül és nem fogad be házába olyan férfit, aki nem első- vagy másodfokú vérrokona, a jövődő férj pedig megfogadja, hogy útjai során csak egyetlen concubinát visz magával, s a tőle esetleg születendő gyermekekre nem hagy fejenként ötven libránál nagyobb összeget.³⁹ Szép kis házassági szerződés!

Giulio Cordero, a hamisítás bizonyítása során akkurátusan megmagyarázza, hogy a Tibiscus folyó hol folyik, s mi az olasz neve, rámutat a történeti tények Sclavo általi ügyes manipulálására, majd nem kevés malíciával megjegyzi, hogy igen csodálkozna, ha a férjnek még aggódnia kellett volna azon, hogy Theodelinda éjjelre férfi vendégeket fogad, hiszen életkoránál fogva az asszony feje felől ez a vád könnyen elhárítható volt. – Igaz, ami igaz: ha Theodelinda valóban István nőtestvére lett volna, tehát ha még Géza fejedelem nemzette, de csak az ő halála után, poszthumusz jön a világra, akkor is legalább harmincharmadik évében járt volna, amikor a kor szokásait ismerve a *virgo* státuson valóban túl kellett lennie. Cordero végül is kijelenti,⁴⁰ hogy ő nem hiszi el, hogy a Sclavo által „kiásott” okleveles bizonyítékok hitelesek, s itt hívja fel a figyelmet arra az adatra, amely szerint az a híres Teottone, aki egy Bonifacio nevű szintén híres örgróf apja volt, még 1128-ban is élt, így hát ez a „dokumentum” biztosan nem vonatkozhatott rá.

Magyar szempontból nézve a szöveget állítólag ellenjegyző „cancellarius”, Aymo de Dervich/Dewich neve is vicces és leleplező. Hiszen sajnos nemcsak arról van szó, hogy nem bővíthetjük személyével Magyarország világi archantológiájának a 11. századra vonatkozó eléggé szűkös adatait, hanem még azzal is szembesülnünk kell, hogy vele a magyaroknak a Savoya-házzal való korai rokonságát is elveszítettük. Az Aymo név ugyanis kifejezetten ebben a nemesi családban, vagyis Torino környékén, azaz éppen Piemontban volt népszerű.⁴¹

Ami tehát a kezünkben van, az egy 15. század végi hiteles krónika, valamint egy 19. századi hamisított oklevél. Fortunatus Máté ajánlásának egy másik helye, ahol szó szerint a „Saluzzo-ház családi krónikásai”-ról beszél,⁴² arra utal, hogy a krónika

---

nem hagy örökül több, mint ötven librát az attól született fiaira. E feltételek megtartására kölcsönösen megesküdtek. Keltek a Tisza melletti táborban, a királyi sátorban. Én, Aymo de Dewich, a király Úr kancellárja írtam, és két példányt állítottam ki.”

39 Ez az ötlet talán onnan jutott a 19. századi hamisító, Sclavo eszébe, hogy II. Lodovico örgróf, a mi Gianlodovicónk édesapjának rendelkezései a törvénytelen gyermekeiről is ekkortájt kerültek elő Delfino Muletti munkája során a készülő Saluzzo-történet számára.

40 CORDERO, *i. m.*, 178.

41 A Wikipedia szerint például a 20. században a környéknek volt egy híres, Bugattival induló autóversenyzője is, Aymo Maggi.

42 *Magyar humanisták levelei, i. m.*, 484.

valamilyen formában eljutott hozzá és a magyar „padovásokhoz” Giovanni Lodovico családtörténetéről. A családi históriát talán maga Giovanni Lodovico terjesztette ismerősei körében, róla ugyanis azt írja Mulletti, hogy Gioffredo Della Chiesa krónikájának folytatója volt.⁴³

Ahhoz, hogy megértsük, hogyan viszonyul a *Cornaca di Saluzzo* Griselda történetéhez, kissé hosszabban kell idéznünk Gioffredo della Chiesát:⁴⁴

Questo [Bonifacio] fu el primo marchese di Salucio de la casa de Aleramo. Et credemo che li marchesi di Salucio che erano innanzi fusseno ancora discesi da quelli saxoni et longobardi et molte cose presumere me lo fanno. Prima questi nomi come Manfredo Adalayda Valteris Griseldis e simili che tirano sopra quelli nomi di coloro e inusitati. Laltra ragione che nel fa pensare ce la fundacione del priorato di Pagno e de la abbadia di san Constantino che sono fundato da quelli saxoni e longobardi che da presumere che regnavano per qua maxime essendo ducato Turino e capo del ducato de li quali duchi ne ho stato tre i rei de longobardi come habiamo ditto di sopra col. 526 e 527. Ne fa credere ancora che la historia de Griselidis marchexa de Salucio he stata depinta ab antiquo nel castello di Pavia laquale era sedia regale di coloro. La quale se trova in historia et in latino et in franzoso e italiano che noi medemi habiamo veduta in questi tre idioma.⁴⁵

Della Chiesa tehát nem tudja egyenesen beilleszteni az ő idejében uralkodó őrgrófoknak a láncába Manfréd és Adelaida, illetve Volter és Grizeldisz alakját, de létüket elismeri, és szász, illetve longobárd eredetűnek tartja őket szokatlan neveik miatt. Az utóbbi pár egykori létét az is hitelesíti a szemében (bár némi bizonytalankodást mintha érezni lehetne a soraiban), hogy a Grizelda történetének Paviában megfestett freskóiról (?) is tud, illetve látta a történetet három nyelven: latinul, franciául és olaszul leírva.⁴⁶

43 *Memorie storico-diplomatiche appartenenti alla città e ai marchesi di Saluzzo*, V, a c. di Delfino MULETTI, Saluzzo, 1831, 358.

44 *Cronaca di Saluzzo...*, i. m., 861. kolumna. https://archive.org/stream/HistoriaePatriaeMonumenta5/Historiae_patriae_monumenta_5?page/n549/mode/2up (letöltés: 2017. 04. 11).

45 „Ez [Bonifacio] volt Saluzzo első őrgrófja Aleramo házából. És azt hisszük, hogy Saluzzo előtte lévő őrgrófjai még a szászoktól és a longobárdoktól származtak, és sok dolog erre a feltételezésre készítet engem. Ezek közül az első az olyan nevek mint Manfredo, Adalayda, Valteris, Griseldis és hasonlók, amely személyneveket fentebb hoztam és amelyek szokatlanok. A másik ok, ami ezt gondoltatja velem, az a pagnói priorátus és a San Constantino apátság alapítása, amelyeket azok a szászok és longobárdok alapítottak, akikről úgy tartják, hogy ott uralkodtak, és a fő hercegség köztük Torino hercegsége volt, és ezeknek a hercegeknek a feje a longobárdok három királyai voltak, mint azt elmondtuk fentebb az 526. és 527. kolumnában. Ezt gondoltatja velem még az is, hogy Griseldisnek, Saluzzo őrgrófnéjának története régtől fogva meg volt festve Pavia kastélyában, amely ezeknek [ti. a longobárd királyoknak] a királyi székhelye volt. Amely [ti. Grizelda története] megtalálható a históriában mind latin, mind francia, mind olasz nyelven, amelyet mi magunk láttunk ezen a három nyelven.” A Valteris név longobárdokkal való asszociációjára okot adhat például, hogy az 539–546 között uralkodott longobárd király neve Waltari volt.

46 Petrarca latin és Boccaccio olasz verzióira gondolhatunk itt, de közismert, hogy Grizelda történetét már a 14. században lefordították franciára nőnevelési céllal, valamint Geoffrey Chaucer *Canterbury-i mesék* c. gyűjteményébe is bekerült angolul. Michelangelo Picone véleménye szerint már Boccaccio

Della Chiesa tehát nem közvetlenül az uralkodó saluzzói örgrófok őseinek, de legalább a terület egykori urainak ismeri el Volter és Grizeldisz alakját, vagyis tulajdonképpen nem vitatkozik az ő korára már Boccaccio, Petrarca és francia nyelvű változatok által is „hitelesített” történettel. A földesúr jogán, területi-szellemi alapon tehát talán a regnáló saluzzói örgrófok, illetve Gianlodovico édesapja, II. Lodovico, akinek uralkodása alatt a krónika készült, Volter örökösének tekinthették magukat.

Magyarok és saluzzóiak Padovában

Most, hogy képet kaptunk arról, hogyan viszonyulhatott a saluzzói közhiedelem Grizelda történetéhez, visszatérhetünk Padovába, az 1510-es évek végére.

A saluzzói Gianlodovico padovai tartózkodása kevés, már publikált adattal támasztható alá. A Saluzzo történetét megíró Mulletti nem ad felvilágosítást arra nézvést, mettől meddig tartózkodott a másodszülött örgrófsarj az egyetemi városban. Az *Acta graduum academicorum gymnasii Patavini* III/1. kötete, mely az 1501 és 1525 közötti doktori védések dokumentációját közli, arról ad hírt, hogy 1519. március 4-én egy Baptista de Portus nevű ember,⁴⁷ majd 1520. április 27-én egy bizonyos Franciscus de Rubeis doktori vizsgáján vett részt tanúként⁴⁸ az apostoli protonotárius, Saffarde apátja és az egykori Ludovico örgróf fiaként emlegetett ifjú. Másodszülött fiúként a gyermeket kezdetől egyházi pályára szánta az édesanyja, Margarita de Foix, s Gianlodovico már 11 éves korában (1507-ben) megkapta az apostoli protonotárius címet II. Gyula pápától, majd tizenhárom évesen ruházták fel a nagyon gazdag jövedelemmel rendelkező

---

mintája is francia eredetű, amennyiben a firenzei szerző a Bretagne-i eredetű, Marie de France műveiből megismert Fresne-mondakört variálja, amelyben olyan panelek találhatók, mint például az ikerszülés, valamint kitett s megmentett gyermekek. Michelangelo PICONE, *L'exemplum sublime di Griselda (X.10) = Boccaccio e la codificazione della novella: lecture del Decameron*, Ravenna, Longo Editore, 2008, 347–360. Ahogy Petneházi Gábor felhívta rá a figyelmet, az alomnyi gyermeket szülő nemesasszony, akinek szolgálója „kismalacokként” menti meg a csecsemőket, a francia Porcelet és az 1444-ben Padovából Franciaországba költöző Scrovegni család eredetmondájának is része. A dolog érdekessége, hogy a legendák 1578-ban publikált első közlése szerint Lombardia évkönyvei azt mondják, a longobardok első királyának, Algemondnak (aki talán a korai királyok közül Agelmonddal vagy Agilmunddal azonosítható) egy kurva hét gyermeket szült, s azok közül egy követte a királyt a trónon. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k54036z/f284.item.zoom> (letöltés: 2017. 04. 11). Úgy tűnik fel tehát, hogy a Grizelda-monda valamiképpen kötődött a longobardok történetéhez is a mai Olaszország Piemont és Lombardia tartományainak területén, ahonnan a krónikás Gioffredo della Chiesa is szerezte értesüléseit. A vándoranekdota magyar földön a Mic bán-monda része lett, vagyis a magyar Bocskai család legendájának alapja. PETNEHÁZI Gábor, *A Mic bán-monda eddig ismeretlen verses feldolgozása = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 3*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2014, 186. Az már csak hab a tortán, hogy Báthory Grizeldisz édesanyja is éppen egy Bocskai lány volt: a megrögzött protestáns Bocskai Erzsébet.

47 *Acta graduum academicorum gymnasii Patavini* III. ab anno 1501 ad annum 1550 a cura di E. Martellozzo Forin (1501–1550). III. 1. ab anno 1501 ad annum 1525, Padova, 1969, nr. 788. „d. Ioanne Lodovico de Salutii protonotario apostolico et abbate Stafarde”.

48 *Uo.*, nri. 827–828. „presentibus dd. Ioanne Lodovico q. d. d. Ludovci marchionis Salutiarum protonotario ap. Sacre theol mag.”

Staffarda (Abbazia di Santa Maria di Staffarda, Piemonte, Saluzzótól északra) apátjának címével.⁴⁹ Bőven lehetett tehát pénze arra, hogy a magyarokat anyagilag is támogassa Padovában az 1510-es évek végén. Nagyon rövid időn belül azonban Gianlodovico helyzete rosszra, majd még rosszabbra fordul. 1522-ben, V. Károly császár előrenyomulásakor Gianlodovico anyja és fivére, az uralkodó őrgróf elmenekülnek Saluzzóból, s a francia I. Ferenchez állnak, míg Gianlodovico otthon marad, s sikerül rábeszélnie a császári hadakat, hogy ne tegyék a földdel egyenlővé szülővárosát. A francia édesanya és legidősebb fia szemében a császárt pártolni azonban súlyos árulás, amit Margarita de Foix sosem bocsát meg Gianlodovicónak.⁵⁰ Az őrgrófné egy időre gyengeelméjűségre hivatkozva még várfogságba is veti másodszülött fiát, majd kizárhatja az öröklési sorból,⁵¹ a fiatalabbakat részesítve előnyben. Később, mindkét fiatalabb fivére elhalván, Gianlodovico mégiscsak az őrgrófság trónjára ül egy rövid időre (1528–1529),⁵² de a császár és a francia király közötti háborúskodás rányomja bélyegét az életére. A császár kegyelemkenyerén kénytelen élni éveket: 1552-ben Fossanóban tartózkodik, majd Károly császár pénzén Astiba vonul vissza, ahol „in miserabilissima condizione” tölti napjait. 1548-ban lemond a saluzzói trónról, mivel már nem születhetnek törvényes örökösei. 1560-ban a francia király várfogsába veti,⁵³ s végül 1563-ban Beaufort en Valle erődjében hal meg már hatvanhetedik évében járva. Csupán három törvénytelen fiút hagy maga után, így tulajdonképpen vele kihal a saluzzói őrgrófoknak ez az ága.⁵⁴

A minket érdeklő padovai időben, az 1510–1520-as évek fordulóján azonban Gianlodovico még találhatott éppen elég magyart, aki a magyar királlyal való rokonsága miatt udvaroljon neki. Amit e magyarokról tudunk, azt persze nem a fokozatszerzésről tanúskodó egyetemi anyakönyvekkel adathozhatjuk, hanem más jegyzői forrásokkal, magyarországi oklevelekkel és költeményekkel. A már említett Buzlay fivérek, Bathyány Orbán és Fortunatus Máté sem szereztek oklevelet Padovában.⁵⁵

A fentiek mellett a Grizelda-történet magyar nyelvre fordítója, Istvánfi Pál is Padovában tartózkodott 1517 körülől 1522-ig, amíg át nem ment a bolognai egyetemre, tehát ő is az egyetemi városban volt abban az időben, amikor a saluzzói Gianlodovico. Tudjuk, hogy a Grizelda-történetet Istvánfi az egyetemvárosban ismerte meg, Petrarca latin változatában, ám annak igen kevés nyoma maradt a magyar szövegben, hogy melyik latin szövegcsoporthoz lehetett vissza ez a fordítás. A probléma a teljes Grizeldaszöveg-hagyomány feltárásával sem biztos, hogy megoldható, hiszen a fordítások gyakran eltérnek forrásuk minden ismertetőjegyét, és sajnos még az ügyben eddig legtovább

49 *Memorie storico-diplomatiche appartenenti alla città e ai marchesi di Saluzzo*, VI, a c. di Delfino MULETTI, Saluzzo, 1833, 13.

50 *Uo.*, 79.

51 *Uo.*, 95.

52 *Uo.*, 103.

53 *Memorie storico-diplomatiche appartenenti alla città e ai marchesi di Saluzzo*, VII, raccolte dall'avvocato Delfino MULETTI saluzzese e pubblicate Ettore DAO, Cavallermaggiore, Gribaudo, 1989, 96–98.

54 *Memorie storico-diplomatiche...*, VI, i. m., 295.

55 A doktori oklevelet szerző magyarokról csak jóval korábról, 1511-ből, illetve már 1522-ből van adat (Lupus Valentinus Ungarus személyében), amikor Gianlodovico már otthon Saluzzóban próbálja menteni a menthetőt.

jutott J. B. Severs által⁵⁶ szolgáltatott adatok sem segítenek abban, hogy az 1510–1520-as években milyen változatok lehettek elérhetőek Padovában vagy Itália más városaiban Petrarca latin szövegéből.⁵⁷

Akiket Grizeldának hívtak

Istvánfi Pál *Historia regis Volter* címmel (bár szerzői autográf hiányában a mű eredeti címét nem ismerjük) csak 1570-ben kinyomtatott, de még 1539-ben János király esküvői ajándékként készült Grizelda-fordítás keletkezési körülményei régóta ismertek az irodalomtörténetben.⁵⁸ A Szapolyai-Jagelló házassági tárgyalások idején, 1538–39-ben Istvánfi annak a Perényi Péternek a szolgálatában áll, aki majd az Izabellát hazahozó küldöttség egyik vezetője lesz. Így az ötlet, hogy esküvői ajándékként irodalmi mű-

- 56 Severs 65 szövegváltozatot vizsgált meg. Jonathan BURKE SEVERS, *The Literary Relationships of Chaucer's „Clerke's Tale”*, New Haven, Yale University Press, 1942 (Hamden, Connecticut, Archon Books, 1972). Az 1964-ben indult *Censimento dei codici petrarcheschi* című sorozat, amely segítségével egyszer listázható lesz minden, Petrarca szöveget tartalmazó kódex, jelenleg „csak” 12. köteténél tart, vagyis az anyag pusztá felmérése is több évtizedet igényel még. Vittore Branca többször frissített kötetében már 1981-ben 131 kódexről tudott, amelyekben megtalálható volt a Grizelda-történet latin szövege, de az akkor újonnan felgyűjtött 68 kódex egyikét sem Padovában vagy Bolognában őrizték. Vittore BRANCA, *Origini e fortuna europea della Griselda = Boccaccio medievale e nuovi studi sul Decameron: Quinta edizione accresciuta*, Firenze, Sansoni, 1981, 388–394.
- 57 Mindössze annyit lehet elmondani, hogy a ma az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében lévő CLMAE 372 kódexben lévő Grizelda-szövegváltozat, amelyről a lejegyző által megadott adatokból (Georgio de Hatterbach, Colonia, 1461) egyébként is lehet tudni, hogy német földön készült, azokkal a szintén német eredetű másolatokkal mutat némi rokonságot, amelyek ma Lengyelországban vannak, és amelyeket Grzegorz Franczak elemzett részletesen. A Franczak által itáliai-padovai eredetűnek minősített lengyelországi kéziratoktól azonban jelentősen eltér az OSZK példányában lévő szövegváltozat. Ráadásul a kódex csak 1905-ben került a Nemzeti Múzeum könyvtárába, s a 19. század előtt nem is magyarországi tulajdonban állt, így hát Istvánfi fordításához valószínűleg nincs köze. Vö. Grzegorz FRANCZAK, *Vix imitabilis: La Griselda polacca fra letteratura e cultura popolare*, Kraków, Stowarzyszenie Twórcze Artystyczne-Literackie, 2006, 43–112.
- 58 HOLUB József, *Istvánffy Pál = Dolgozatok Békfi Remig egyetemi tanári működésének emlékére*, Bp., Stephaneum, 1912, 222–237. VERESS, i. m., 177–178. HORVÁTH János, *A reformáció jegyében*, Bp., Akadémiai, 1953, 98–107. Újabban KOMLÓSSY Gyöngyi, *La storia di Griselda come regalo di nozze = Griselda, metamorfosi di un mito nella società europea: Atti del Convegno internazionale a 80 anni dalla nascita della Società per gli studi storici della provincia di Cuneo, Saluzzo, 23–24 Aprile 2009*, Società per gli studi storici della provincia di Cuneo, a cura di Rinaldo COMBA et al., Cuneo, 2011, 145–154. Magyarul: KOMLÓSSY Gyöngyi, *Griseldis története: a királyi nászajándék*, ItK, 113(2009), 651–665. Olasz nyelven a szűken vett novella értelmezésével legutóbb Luigi Pulvirenti foglalkozott szakdolgozatában. A dolgozat kivonatát Sárközy Péter témavezetői véleményével együtt lásd: Luigi PULVIRENTI, *La traduzione di Pál Istvánffy dell'ultima novella del Decameron nel Cinquecento ungherese*, Rivista di Studi Ungheresi, 14(2015), 27–42. Jómagam a fordítást mint lehetséges királynő-tükröt vizsgáltam, illetve a másik két olasz eredetű hős nő, Ghismonda és a sienai Lucretia alakja mellett betöltött szerepéről értekeztem a Varsóban 2015 májusában megvédett disszertáciomban. Ágnes MÁTÉ, *Amanti italiani in veste ungherese: La fortuna di tre storie umanistiche nel Cinquecento ungherese*, Varsavia, Università di Varsavia, Facoltà „Artes Liberales”, 2014 (kézirat).

vel kedveskedjék János királynak, akár onnan is jöhetett Istvánfinak, hogy hallott a Krakóban kinyomtatott latin epithalamiumokról, amelyeket az ünneplő sokaság közt osztogattak a lengyel fővárosban.⁵⁹

1539-ben tehát esküvői ajándék lesz Grizelda történetének magyar fordításából, s ugyanez történik 1571-ben Lengyelországban is.⁶⁰ Az immár második lengyel nyelvű,⁶¹ verses Grizelda-fordítás ugyanis egy bizonyos Helszka (Elźbieta) z Mortąg nevű arisztokrata hölgynek a szintén előkelő családból való Adam Źalińskivel való házasságkötésére készült, még hozzá, a korban és a kultúrában szokatlan módon azért, mert a hölgy szeretett *olvasni*.⁶² Figyelembe véve, hogy Helszka egy olyan közegben nevelkedett, ahol nagynénje tiltotta, hogy a lánygyermek egyáltalán megtanuljanak olvasni, az esküvői ajándék a vele megszólított hölgy erős személyiségére vallhat.

Ahogy a korai lengyel Grizelda-fordításokkal foglalkozó Grzegorz Franczak felhívta rá a figyelmet,⁶³ Helszka asszony családjában két generációval később aztán egy kisleányt éppen Gryzellának kereszteltek el. Gryzella Źalińska a Mortąg és a Źaliński családok közötti újabb dinasztikus házasság gyümölcse lett, amikor is a fent említett Helszka asszony unokahúga, Źofia, hozzáment Helszka férjének, Adamnak egy Samuel nevű unokaöccséhez. Ez esetben tehát a Grizelda név „a családban maradt”.

Franczak szerint Lengyelországban a „széphistóriák” (piękna hystoria) hatására valósággal divatba jött a Grizelda név, s ez lehetett az oka, hogy a később lengyel királlyá választott Michał Korybut Wiśniowiecki⁶⁴ édesanyját is Gryzellának hívták. Teljes nevén Michał Korybut édesanyja Gryzelda Konstancja Zamoyska (1623–1672) hercegnő volt, akinek két keresztneve jól tükrözi, milyen erények (engedelmesség és állhatatosság) gyakorlását várták egy nemes hölgytől, míg vezetékeve elárulja, hogy a Zamoyski család leszármazottja volt. Gryzelda Konstancja édesapja ugyanis Jan Zamoyski lengyel kancellár (1542–1605) egyetlen felnőtt kort ért fia, Tomasz Zamoyski volt, aki a kancellár negyedik s egyben utolsó házasságából származott.⁶⁵ Franczak könyvében nem említi azonban, hogy a Zamoyski családban volt még egy Grizeldisz: Báthory István lengyel király unokahúga, aki Zamoyski kancellár har-

59 PALOTÁS György, *Verancsics Mihály nászdala Szapolyai János és Jagelló Izabella esküvőjére (1539)*, Lymbus: Magyarságtudományi Közlemények, 2012–2013 (2014), 25–43.

60 1571: *Gryzella. O posłuszeństwie, stałości i cierpliwości ślachetnej, dobrej a cnotliwej małżonki...* [Grisella. Egy erényes feleség alázatosságáról, állhatatosságáról és türelmességéről] FRANCZAK, *Vix imitabilis...*, i. m., 143.

61 Az 1551 előttről való első fordítás címe: *Historyja znamienita, wszystkim cnym paniom na przykład pokory, posłuszeństwa u cichości wydana. O Gryzelli, Salurskiej Księżnie w ziemi włoskiej* [Jeles történet minden erényes asszonynak, amely például szolgál az alázatosságról, az engedelmességről és a szerénységről, Grizeldáról, Saluzzo hercegnőjéről Itália földjén]; *uo.*, 117.

62 *Uo.*, 162.

63 *Uo.*, 166.

64 *Uo.*, 166, 153. j.

65 Zamoyski első felesége, Anna Ossolińska 1572-ben halt meg. A második feleség, Krystyna Radziwiłłówna 1577–1580 között élt az oldalán. Báthory Grizeldisz halála után két évvel, 1592-ben Zamoyski végül is Barbara Tarnowskát vette el.

madik felesége lett 1583-ban.⁶⁶ Hétévi házasság után, 1590. március 14-én azonban a fiatalasszony, nem sokkal azután, hogy életet adott egy kislánynak, gyermekével együtt meghalt.

Mint ismeretes, az Erdély történetét megíró Szamosközy István igen epésen nyilatkozik arról, hogy az eredetileg Krisztinának keresztelt Báthory leány nevét Grizeldiszre változtatta:

Griseldis Bátori Kristóf leánya. Az Bátori Kristóf leányát, ki azután az lengyel cancellariusnak házasaíta István király, először Christinának keresztelték volt és az volt sok ideig neve. De ez szép nevet nem szeretvén, azután Blandrata formálásából Griseldisnek neveztetett volt, mely az magyar nevek között igen szokatlan és hallatlan. Így ilyen embernek mint Bátori Kristóf és az felesége, egy olasztúl így meghatták ecczersmind csufoltatni magokat mind gyermekekkel egyetembe. Mert az Christina százsor szebb név, mely az Christustól neveztetett, hogy nem mint az Griseldis, mely szóban azt sem tudja honnét jű s hova megyen az eredeti. Talám az Chrysa névtúl vötték, ki az komédiában egy kurvának neve, avagy az Briseis névtúl formálta Blandrata, ki Achilles kurvája volt Homerusnál.⁶⁷

Nehezen hihető, hogy az erdélyi Szamosközy ne hallott volna az ő idejére már kétszer nyomtatásban is megjelent (Debrecen, 1574; Kolozsvár, 1580) *Volter király históriájáról*, s egyáltalán ne tudta volna, milyen asszonyi erényeket szimbolizál a Grizeldisz név. Az, hogy Szamosközy szerint vagy Terentius *Andria* című komédiájából, vagy Homérosz *Íliász*ából származik a névalak, de mindenképpen 'kurvá'-t jelent, éles kritika mind az Izabella és János Zsigmond udvarától továbbörökített olaszos-lengyeles humanista kultúrával jó kapcsolatot fenntartó Báthory család tagjai,⁶⁸ mind a nevet állítólag kiöltő olasz orvos, Giorgio Biandrata/Blandrata ellen.⁶⁹

A magyar kutatás addig jutott, hogy felvesse: a korábban az Izabella királyné környezetében élő Blandrata ismerhette Grizelda történetét,⁷⁰ de nem látott Szamosközy

66 Járhatott volna rosszabbul is, ha nagybátyjának 1581-ben az orosz cári trón megszerzésére irányuló tervei megvalósulnak, s neki az orosz trónörökshöz kellett volna feleségül mennie. KRUPPA Tamás, *A kereszt, a sas és a sárkányfog: Kelet-közép európai törökellenes ligatervék és küzdelmek a Báthory-korszakban (1578–1597)*, Bp.–Róma, Gondolat, 2014, 66.

67 *Szamosközy István történeti maradványai: 1566–1603*, IV, *Vegyes feljegyzések*, Pest, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1876–1880, 9.

68 Báthory Kristóf (1530–1581) első felesége Izabella királyné egyik lengyel udvarhölgye, Danicska Katalin volt. Magáról Krisztina–Grizeldiszről pedig tudható, hogy nő létere magas színvonalú oktatást biztosítottak számára, s igen művelt volt.

69 Báthory Zsigmond és János Zsigmond sorsának párhuzamba állítására Blandrata rájuk gyakorolt hatása kapcsán Szamosközy munkájában lásd: BARTÓK István, *A gyulafehérvári fejedelmi udvar és az ifjú Báthory Zsigmond = Magyar reneszánsz udvari kultúra*, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, SZÉKELY Júlia, Bp., Gondolat, 1987, 150–151.

70 Horn Ildikó szerint „Elképzelhető, hogy Báthory Krisztina új nevét csakugyan Blandrata javasolta, hiszen ő már Izabella mellett is orvosi és titkári állást töltött be, tehát jól ismerhette a költeményt.” HORN Ildikó, *Báthory András*, Bp., Új Mandátum, 2002, 54.

szavai mögé. Véleményem szerint ugyanis a magyar historikus *tudhatta*, amire eddig modern olvasói nem figyeltek fel:⁷¹ Blandrata a piemonti Saluzzóból származott, vagyis Grizelda éppen az olasz orvos szűkebb pátriájának legendás hősnője volt!⁷² A kortárs Forgách Ferenc történeti feljegyzéseiben például kétszer is úgy jellemzi az olasz orvost, mint „Blandrata pedemontanus”-t,⁷³ és Istváni Pál is fordításának rögtön az elején megmagyarázza, hogy a területet, amelyet olaszul *Pedamontának* hívnak, „magyarul mondhatjuk úgymint: Hegyaljának”.⁷⁴

Tudjuk persze, hogy rendkívüli jólétesültségét, amelyhez nem mérhető Szamosközy szűkösebb kultúrája, Forgách Ferenc főként annak az észak-itáliai nemzetközi közegnek köszönthet, ahol végül rövid életét is befejezte, távol az erdélyi udvartól. Lengyel körökből volt Forgáchnak tudomása Bona Sforza királyné ifjúkori és özvegyiségében elkövetett „bűneiről”, vagyis arról, hogy az asszony nem élt szűzies életet akkor sem, amikor még, illetve már nem volt férje.⁷⁵ Szűkebb pátriájának pletykáiból pedig Forgách tudott Jagelló Izabella vígözvegyességéről,⁷⁶ amelynek következményeiről más erdélyiek is hírt adtak külföldi ismerőseiknek. Például Gyalui Torda Zsigmond egyenesen Melanchthonnak írta meg Wittenbergbe, hogy az özvegy királyné teherben volt 1545-

71 Jóllehet az adat a Blandratáról szóló korai magyar tudományos munkákban is szerepel: JAKAB Elek, *Néhány adat Blandrata György élete és jelleme ismeréséhez*, KerMagv, 12(1887), 3; BENCZÉDI Pál, *Blandrata György: Halálának 350 éves évfordulójára*, KerMagv, 70(1938), 140.

72 BALÁZS Mihály, *Blandrata, Giorgio = Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, I, Aachen–Bylica, főszerk. KÖSZEGHY Péter, szerk. TAMÁS Zsuzsanna, Bp., Balassi, 2003, 395.

73 *Ghymesí Forgách Ferenc magyar históriája 1540–1572*, közread. MAJER FidéL, bev. TOLDY Ferenc, Pest, 1866 (Monumenta Hungariae Historica: Scriptorum, 16), 30, 70.

74 ISTVÁNI Pál, *Volter és Griseldis históriája = Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény II: A 16. század magyar nyelvű világi irodalma*, szerk. JANKOVICS József, KÖSZEGHY Péter, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Balassi, 2000, 280.

75 „Erat apud Bonam Johannes Laurentius Papacoda nobilis neapolitanus in summa auctoritate, et qui omnia post reginam administrabat, in tanto amore, ut thorum etiam ei communicaret; neque id clam, sed manifestissime, in conspectu, in oculis omnium, in Polonia, in Italia et postea Barri, atque ad extrema usque tempora.” *Ghymesí Forgách Ferenc...*, i. m., 178. „Bona regina [...] in flore quidem ad huc aetatis cum ab Italia in Poloniam ad Sigismundum regem ejus nominis primum duceretur, defloratam virginitatem, que de re inter Polonos arguta scommata habentur, una apportavit. Post mortem Sigismundi nihilo pudicior vitam transegit.” *Uo.*, 179. Az itt említett szellemességek Bona királyné eltékozolt lánságáról valószínűleg az alábbi versre utalnak: *Regina Bona contulit nobis tria dona, / Faciem pictam, / Vulvam non strictam, / Et monetam fictam*. Hogy a királyné hármasszoros ajándékáról szóló vers Krakkóban elterjedt volt, arról tanúskodik egy perirat, amelyet egy bizonyos Giovanni Credone, a S. Maria in domo Thurzonis káplánja ellen állított ki a város püspöke. Ebben Credonét többek között azzal vádolják, hogy felség sértő szavakkal illette a királynét „contra reginalem Maiestatem haec verba: Nostra regina Bona tulit nobis tria dona: faciem pictam etc.” Az etc. rövidítés arra utalhat, hogy folytatás nélkül is köztudott volt, hogyan szól a versike. Gerardo CIOFFARI O. P., *Bona Sforza, Donna del Rinascimento tra Italia e Polonia*, Bari, Centro Studi Nicolaiani–Levante Editori, 2000, 85. Vö. FORGÁCH Ferenc, *Emlékirat Magyarország állapotáról = Humanista történetírók*, szerk. KULCSÁR Péter, Bp., Szépirodalmi, 1977, 727–728.

76 „Isabella primogenita Sigismundi regis Poloniae ex Bona regina secunda uxore nata est [...] sed ab patre nihil praeter vitam, a matre mores, consuetudinem, naturam acceperat. Post triennium quam duxerat Johannes est mortuus. Praeter alios cum Ligenza polono tenerrime convixit.” *Ghymesí Forgách Ferenc...*, i. m., 187.

ben,⁷⁷ s a velencei követ jelentése szerint⁷⁸ Izabella 1559-ben bekövetkezett halálát is egy rosszul sikerült abortusz okozta.⁷⁹ Forgách feljegyzése Izabella politikai és szexuális értelemben vett erkölcstelenségét is személyisége anyai örökségének tulajdonítja, vagyis olasz származása következményének,⁸⁰ s a magyar királyné mindkétféle erkölcstelenségében támaszként állt mellette „honfitársa”, az olasz orvos, Blandrata.⁸¹

Ha szükség volt rá, Izabella (majd fia és a Báthoryak is) diplomataként alkalmazta Blandratát, de a saluzzói doktor 1540-ben eredetileg a nőgyógyászat specialistájaként nyert meghívást Bona Sforza királyné udvarába.⁸² Blandrata egy évvel korábban publikált *Gynaecorum ex Aristotele et Bonaciolo a Georgio Blandrata medico Subalpino noviter excerpta de fecundatione, gravitate, partu et puerperio* (Argentinae, 1539) című művét ajánlotta a lengyel királynénak, s a dedikációban egy olyan adatot is közölt,⁸³ amely számunkra fontos lehet.⁸⁴ Blandrata a dedikációban azt írta ugyanis, hogy első

77 Gyalui Torda Zsigmond szavai Melanchthonhoz: „Regina cum suo comitatu Polonico dies et noctes helluatur et tempus omne, quod ab epulis superest, salutationibus dat. Nunc ex puerperio laborat, etsi id ipsa sedulo tegit ac dissimulat.” KARÁCSONYI János, KOLLÁNYI Ferenc, *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*, IV, Bp., 1909, 452.

78 VERESS, i. m., 1732. j.

79 Furcsa módon a királyné abortuszainak száma növekszik a szakirodalomban. Veress Endre még csak két abortuszról írt, de Horn Ildikó már négyről beszél: HORN Ildikó, *Jagelló Izabella = Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, IV, *halételek – Jordán*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, szerk. TAMÁS Zsuzsanna, Bp., Balassi, 2005, 392–393.

80 „[Bona regina] Liberi porro omnes secundum maternam institutionem imbuti et degeneres prorsus paternarum omium imitationum, nulla virtute matrem superarunt; nam inter ceteras eximias artes, uti mater atque filia maritos, ita filius uxores pro satietate nunquam habuerunt.” *Ghymesí Forgách Ferenc...*, i. m., 179.

81 „Sed duo viri, Loboczký polonus, alter vero Blandrata pedemontanus, ex intimis ipsius reginae, per Ferdinandum promissis corrupti, reginam impulerunt.” *Uo.*, 30. Ti. ezek ketten beszéltek rá a királynét, hogy térjen vissza Erdélybe, mikor Martinuzzi Fráter Györgyöt már eltették láb alól a császáriak.

82 Marek WAJSBLUM, *Blandrata Jerzy = Polski słownik biograficzny*, II, *Bezym – Brownsford*, Kraków, Polska Akademia Umiejętności, 1936, 118–120.

83 Antonio ROTONDÒ, *Giorgio Blandrata = Dizionario Biografico degli Italiani: Biaggio – Boccaccio vol. 10.*, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1968, 257.

84 Raffy Ádám a mű létezését is kétségbe vonta, az alábbi kötetet kritizálva: *Commentario delle opere e delle vicende di Giorgio Biandrata, nobile saluzzese, archiatro in Transilvania e in Polonia*, Padova, Tipografia Bettoni, 1814. Vö. RAFFY Ádám Dr., *Blandrata György és a XVI. századi Erdély közegészségügye*, Orvostörténeti Közlemények 26(1962), 51–64, itt: 56. Tény, hogy a Raffy által cáfolni kívánt Malacarne sem állítja, hogy saját kezébe vette volna a művet, hanem azt írja, hogy a kötetről egy barátja, bizonyos dott. Francesco Scardona adott leírást az ő tulajdonában lévő példányról, a tartalomjegyzéket is ismertetve. (Malacarne 22–23. kolumnájában ez a címleírás található meg: *Ginaecorum ex Aristotele, et Bonaciolo a Georgio Blandrata medico Subalpino noviter Excerpta de Foecunditate, Gravitate, Partu et Puerperio, ad Excellentissimas Bonam, et Ysabellae Poloniae et Hungariae reginas oblata per Fridericum Hunnandinum Trasyllvanum*, H. Syboldus impressit Argentinae. A. MDXXXIX. Mense octob[ris]. Malacarne a kötet tartalmát a 82–86. kolumnákban ismerteti.) Mivel mind a DBL, mind az *Enciclopedia Treccani* hitelt ad a könyv egykori létezésének, bár utóbbi felhívja a figyelmet rá, hogy Malacarne általában megbízhatatlan forrás, én is így teszek. Nem zárható ki persze, hogy csak egy lexikonból lexikonba öröklődő téves adatról van itt szó, de ha más független forrásból mégis ennek a Hunyadinak a nyomára bukkanna valaki, már nem volt hiába felhívni rá a figyelmet. http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/3.6.1/1962_026_raffy_adam_blandrata_gyorgy.pdf; http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-giorgio-biandrata_%28Dizionario_Biografico%29/ (letöltés: 2017. 04. 11).

kapcsolatait a lengyel és a magyar udvarral egy bizonyos „Fridericus Hunnandinus Transylvanus” segítségével alakította ki, aki az én gyanúm szerint szintén orvos lehetett. Sajnos azonban sem az Öreg Zsigmond és Bona királyné udvarának felépítését tárgyaló lengyel szakirodalom,⁸⁵ sem pedig a magyar orvostörténet nem tud Hunyadi Frigyes nevű erdélyi orvosról. Az *Erdélyiek egyetemjárása* című kötet 1009. szám alatt hoz egy Joannes Hunyadinust, aki 1536 nyarán subscribált Krakkóban.⁸⁶ A *MAMŰL*⁸⁷ kötetei két Hunyadi nevű embert említenek ebből az időkerből, akik Padovába is jártak egyetemre. Az egyik a bánffyhunyadi Hunyadi Demeter, aki 1568–71 között tanult a padovai és a párizsi egyetemen filozófiát, 1579-ben pedig az unitárius egyház püspöke lett. A másik az a Hunyadi Ferenc, akiről tudjuk, hogy németalföldi, angliai, franciaországi és itáliai egyetemi tanulmányok után végül 1581-ben avatták orvosdoktorrá Padovában. Báthory István, majd 1585-től Báthory Zsigmond háziorsosa lett, s még 1569-ben írta a *Trója megszállása és veszedelme* című verses históriát (Kolozsvár, 1577). Nekem az a feltevésem, hogy a Blandrata által emlegetett Hunnandinus/Hunyadi Frigyes talán ennek a Ferencnek egy-két generációval idősebb rokona, esetleg apja vagy nagybátyja lehetett.

Giorgio Blandrata a maga orvosi háttérével tehát olyan szexuálisan szabad életet biztosíthatott a Sforza-Jagelló királynéknak, amelyet a korban egyetlen asszony sem engedhetett meg magának. Az olasz-lengyel kultúrájú „kurva-királynék” mellé pedig mintha Szamosközy-nél egy újabb „kurva nevet” viselő asszony társulna Báthory Grizeldisz személyében, ismét csak Blandrata háttérmunkája révén.

Horn Ildikó véleménye szerint a Báthory leány névváltoztatásának elég prózai oka volt: mivel Jan Zamoyski előző feleségét hívták Krisztinának (Krystyna Radziwiłłówna), az új feleség nem viselhette éppen ugyanazt a nevet, mert a külvilág számára értelemzavaró lett volna, hogy a már elhunyt, vagy az éppen regnáló Krystyna Zamoyskáról van-e szó.⁸⁸ Marad azonban a kérdés, hogy ha már tervezett házassága és jövőendő férje családi körülményei miatt kellett nevet változtatnia Báthory Krisztinának, az új nevet nem Blandrata és a vele jó kapcsolatot ápoló Zamoyski kancellár együtt találták-e ki?⁸⁹ Zamoyski kancellár ugyanis, akárcsak Istvánfi Pál vagy a nagy lengyel költő, Jan

85 A következő szakirodalmi tételeket néztem át: Władysław POCIECHA, *Królowa Bona (1494–1557) czasy is ludzie odrodzenia, tomi I–IV*, Poznań, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1949–1958; Jerzy BESALA, *Zygmunt Stary i Bona Sforza*, Zysk i S-ka Wydawnictwo s. j., 2012; Danuta QUIRINI-POPLAWSKA, *Działalność Włochów w Polsce w I połowie XVI wieku na dworze królewskim, w dyplomacji i hierarchii kościelnej*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973, 34–41 (a *Medycy, doktorzy, chirurdzy królewscy* fejezet nem említi Blandratát).

86 SZABÓ Miklós, TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*, Szeged, JATE, 1992, 99.

87 MAMŰL IV, 226–227.

88 A belső körökben ez nem okozott volna gondot, hiszen Grizeldisz a férjéhez írt és már publikált levelét születési nevén szignálta, így: Griseldis Bathori de Somljo. Vö. *Archiwum Jana Zamoyskiego, tomus III* (1582–1584), Warszawa, 1913, nr. 920, 255. Tendenciák megállapításához azonban nagyobb, ma még publikálatlan levélanyagot kellene áttekinteni.

89 Zamoyskiról mint orvosok mecénásáról lásd: Stanisław ŁEMPICKI, *Protector medycyny i medyków = Renesans i humanizm w Polsce. Materiały do studiów*, Warszawa, „Czytelnik”, 1952, 277–321. Blandratáról főként 288–289. Itt Łempicki említi egy Blandratától Zamoyskinak írt levelet, ami publikációja

Kochanowski, „padovás” volt,⁹⁰ a saluzzói őrgrofné történetét tehát legkésőbb itáliai tanulmányai alatt már megismerhette. Mint láttuk, Lengyelországban a Gyzelda név már divatba jött a „széphistória” két, 1551 előtt, illetve 1571-ben publikált verziójának köszönhetően, s talán a magyar leány híresen erős személyiségének jelképes megzabolázása is állhatott a névválasztás mögött. Esetleg Krisztina-Grizeldisz, aki nem akart katolikus hitre térni, ezzel a névválasztással fejezte ki, hogy minden másban aláveti magát ura és király nagybátyja akaratának? Újabb adatok előkerültéig erre nem tudunk biztonsággal válaszolni.

A fent felvázolt szövevényes történet számos izgalmas pontja közül egyet érdemes külön is hangsúlyozni. Nagyon valószínűnek tartom, hogy amikor Istvánfi Pál egyetemi éve alatt megismerte a saluzzói őrgrofné történetét, számára az a fiatal magyar király, II. Lajos unokatestvéréhez, a Padovában élő Giovanni Lodovico di Saluzzo személyéhez is kötődhetett. Arról szintén tudhatott, hogy a saluzzói őrgrofné egyenesen Szent Istvánig vezették vissza a magyar királyokkal való rokonságuk kezdetét. Amikor azután 1539-ben Szapolyai János és Jagelló Izabella esküvőjére Istvánfi lefordította a türelmes Grizelda történetét, ez a tanulságos mese nemcsak az újdonsült arának adott „királyné-tükör” lehetett, de hordozhatott még egy szimbolikus üzenetet János király legitimitását igazolandó: Szapolyai János választott magyar király nem csupán az elhunyt II. Lajos trónjára lépett, s lett a mindenkori magyar uralkodók örököse, hanem egy olyan királyé is, aki saluzzói rokonsága révén az első, legszentebb magyar királyt tudhatta családtagjai között.

---

megjelenésekor még kiadatlan volt, s ezen kívül csak egyetlen levél van kiadva, ami kettejük viszonyáról vall. *Archiwum Jana Zamoyskiego, i. m.*, 251–252.

90 Zamoyski padovai jogi tanulmányai alatt (1561–1564) tért át az atyai örökségű kálvinizmusról a katolikus hitre.